

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی
دکتر علی شریعتی

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد

گروه آموزشی ادبیات و علوم انسانی

تصحیح نسخه‌ی خطی زبدة البیان فی علم الابدان (۱۰۶ هـ.ق)

و

تحقیق در باره‌ی متون طبّی فارسی تا قرن هشتم هجری

استاد محترم راهنما:

دکتر سیّد حسین فاطمی

استاد محترم مشاور:

دکتر محمّد جعفر یاحقی

نگارنده:

فاطمه کریمی

شهریور ۱۳۸۹

این پایان نامه در قطب علمی فردوسی شناسی تهیه شده است.

تقدیم:

به بارگاه ملکوتی و ساحت مقدّس هشتمین اختر تابناک امامت و ولایت حضرت

علیّ بن موسی الرضا (ع)

و به محضر همه‌ی رهپویان حقّ و حقیقت و دوستان علم و معرفت و ارواح

پاک شهدا

و به همسر فداکار و فرزندان صبور و دوست‌تر از جانم

تقدیر و تشکر:

سپاس، خداوند مَنان را که توفیق ادامه‌ی تحصیل به من ارزانی فرمود.

و به مصداق:

« من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق »

بدین وسیله از زحمات بی‌دریغ همه‌ی معلّمان و اساتید خود از زمان آموختن الفبای علم و معرفت تا اکنون که به توفیق الهی دوره‌ی کارشناسی ارشد را به اتمام می‌رسانم، تقدیر و تشکر می‌نمایم. به ویژه قدردان زحمات و رهنمودهای عالمانه و دلسوزانه‌ی اساتید معزز خود جناب آقای دکتر سید حسین فاطمی و جناب آقای دکتر محمد جعفر یاحقی هستم. چرا که رهنمودها و مشاوره‌های دانشورانه‌ی ایشان دست‌مایه‌ای گران‌بها برای رسیدن به این مقصد مهم بود.

هم‌چنین از جناب آقای دکتر رادمرد و جناب آقای دکتر مهدوی که از محضرشان در خواندن متن نسخه و ویرایش چکیده‌ی لاتین کمک گرفته‌ام، بسیار سپاس گزارم.

و سپاس بی‌دریغ دارم از استاد ارجمند و ممتاز دانشگاه تهران جناب آقای دکتر حسن تاج‌بخش که از نظرات صائب ایشان در طول کار بهره برده‌ام.

و کمال تشکر را دارم از استاد محترم داور که به یقین نکته‌سنجی ایشان بر غنای پایان‌نامه‌ام خواهد افزود.

هم‌چنین از همه‌ی سرورانی که به نحوی در مراحل مختلف تدوین پایان‌نامه از همراهی‌های فکری و عاطفی ایشان بهره‌مند شده‌ام، بسیار سپاس گزارم.

باسمه تعالی

مشخصات رساله/پایان نامه‌ی تحصیلی دانشجویان

دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان رساله/پایان نامه: تصحیح نسخه‌ی خطی « زبدة البیان فی علم الابدان » و تحقیق درباره‌ی متون طبّی فارسی تا قرن هشتم

نام نویسنده: فاطمه کریمی

نام استاد(ان) راهنما: جناب آقای دکتر سید حسین فاطمی

نام استاد(ان) مشاور: جناب آقای دکتر محمد جعفر یاحقی

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی	گروه: ادبیات فارسی	رشته تحصیلی: زبان و ادبیات فارسی
تاریخ تصویب: ۱۳۸۸/۰۴/۰۹	تاریخ دفاع: ۱۳۸۹/۰۶/۲۹	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	دکتری ☒	تعداد صفحات: ۲۱۵

چکیده رساله/پایان نامه:

اهمیت احیا و نشر میراث مکتوب فرهنگ و تمدن اسلامی بر همگان آشکار است، و یکی از ضروری‌ترین حوزه‌های کار و تحقیق دانشجویان زبان و ادب فارسی همین تصحیح و احیای نسخ خطی این مرز و بوم است. رساله‌ی « زبدة البیان فی علم الابدان » که ابوبکر عبدالله بن احمد بن محمد اسفرزی آن را به سال ۸۰۶ هـ. ق در موضوع طب سنتی تألیف کرده، یکی از همین آثار ارزشمند و گمنام است. اکنون به مدد الهی کار تصحیح این رساله‌ی نفیس و منحصر به فرد - به عنوان پایان‌نامه‌ی تحصیلی دوره‌ی کارشناسی ارشد - به پایان رسیده است. در این پایان نامه، علاوه بر تصحیح و ارائه‌ی متنی منقح از رساله‌ی زبدة البیان، و نوشتن تعلیقات، مقدمه‌ای نیز در خصوص معرفی نسخه، پیشینه‌ی تاریخ پزشکی ایران، تطوّر و تکامل متون طبّی فارسی و زبده‌نویسی در طب نگاشته شده، و در پایان فرهنگ مفردات طبّی این رساله و فهرست‌های لازم تهیه شده است.

امضای استاد راهنما:	کلید واژه:
تاریخ:	۱. زبدة البیان فی علم الابدان ۲. ابوبکر عبدالله اسفرزی ۳. تصحیح ۴. تاریخ پزشکی ۵. زبده نویسی ۶. متون طبّی ۷. فرهنگ زبده البیان

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۲	▪ پیش‌گفتار
	❖ مقدمه:
	▪ بخش اول: سیر تحوّل و تکامل طبّ ایرانی - اسلامی
۲۲	▪ سخن آغازین
	الف - تاریخ پزشکی در ایران قبل از ظهور اسلام
۲۴	دوره‌ی هخامنشیان
۲۴	دوره‌ی ساسانیان
	ب - تاریخ پزشکی در ایران پس از ظهور اسلام
۲۶	ظهور اسلام و تأثیر آن بر علم پزشکی
۲۷	پیشتازی ایرانیان و علم مدوّن پزشکی اسلامی
	▪ بخش دوم: سیری بر تطوّر و تکامل تألیفات و تصنیفات طبّی
۲۹	دوره‌های تألیف طبّ اسلامی تا قرن هشتم هجری
۳۴	انتقال علوم پزشکی از ایران و جهان اسلام به اروپا
۳۶	حکمت و طب

زبده نویسی در طب ۳۷

خصوصیات زبده‌ها ۴۰

نمونه‌هایی از زبده‌های طبّی ۴۱

▪ بخش سوم: معرفی اهمّ متون طبّی به زبان فارسی تا قرن هشتم

الف. متون طبّی به فارسی تألیف شده: ۴۲

هدایه المتعلّمین فی الطب ۴۲

الابنیه عن حقایق الادویه ۴۳

رساله‌ی جودیّه ۴۳

رساله‌ی نبض (رگ شناسی) ۴۳

رساله‌ی تشریح الاعضا ۴۳

ذخیره‌ی خوارزمشاهی ۴۴

اغراض الطبیّه ۴۵

خُفی علائی ۴۵

یادگار ۴۶

بیان الطب ۴۶

اختیارات بدیعی ۴۶

ب. متون طبّی عربی که به فارسی ترجمه شده: ۴۷

الحاوی ۴۷

بُرء السّاعه ۴۸

۴۸ من لا يحضره الطبيب
۴۸ الجدرى و الحصبة
۴۸ مفتاح الطب و منهاج الطلاب
۴۹ القانون فى الطب
۵۰ تقويم الصحه
۵۰ الصيدنه
۵۱ ج. متون غير پزشكى كه به پزشكى نيز پرداخته اند:
۵۱ الفرج بعد الشده
۵۱ مفاتيح العلوم
۵۲ نزهت نامه‌ى علائى
۵۲ قابوس نامه
۵۳ چهار مقاله
۵۳ فرخ نامه
۵۴ قراضه‌ى طبيعيات
۵۴ جامع العلوم
۵۴ جوامع الحكايات و لوامع الروايات
۵۵ د. فهرست برخى متون طبى خطى به زبان فارسى:

(ابدال الادويه - حفظ صحّت - خواصّ الاشياء - دواء الحفظ - منافع و خواصّ
 بعض الاشياء - رساله‌ى فصد - ناموس الطبّ - ده پند ارسطو به خسرو - نورالعيون
 - خواصّ الاشياء - مجربّات - جماع - تحفه‌ى خانیه - ترجمه‌ى تحفه الرضا -

کفایه الطب - رساله‌ی دم بندی - تحفه الملوک - الحاوی فی علم التداوی - غیایه
- مأكولات و مشروبات - رسائل - شفاء الخانی - فرهنگ طب - راحه الانسان -
شرایط جراحی - شرایط کحالی - شفاء المؤمنین - الطبی - لذه النساء - مجمع
الفواید - مختصرنامه)

▪ بخش چهارم: معرفی نسخه‌ی خطی زبدة البیان فی علم الابدان

- اهمیت و ویژگی‌های ظاهری نسخه ۵۷
- فواید لغوی نسخه ۶۰
- در باره‌ی اشتباهات نسخه ۶۰
- تأثیر پذیری زبدة البیان فی علم الابدان از آثار طبّی پیشین ۶۱
- برخی ویژگی‌های رسم الخطّ نسخه ۶۲
- برخی مختصات سبکی و ارزش‌های ادبی نسخه ۶۴
- در جستجوی زمان و عرصه‌ی تاریخی و علمی زبدة البیان فی علم الابدان ۶۶
- در باره‌ی شهر و دیار مؤلف نسخه ۶۸
- در باره‌ی ابوبکر عبدالله بن احمد اسفرزی ۷۱

❖ متن نسخه‌ی زبدة البیان فی علم الابدان

- خطبه‌ی کتاب ۷۸
- فهرست متن نسخه ۸۱
- مقدمه: در معرفت کیفیت خلقت آدمی و آن مشتمل است بر سه فصل: ۸۳
- فصل اوّل: در خلقت انسان ۸۳
- فصل دوم: در عدد استخوان‌های انسان و کیفیت آن ۸۴

- فصل سوم: درصفت پی‌ها و عدد آن و عدد اندام‌ها ۸۵
- باب اوّل: در معرفت کیفیت خلایق از وقت زادن تا مردن ۸۵
 - باب دوم: در صفت بیماری که از غلبه شدن بلغم یا خون یا صفرا یا سودا حاصل شود ۸۶
 - فصل اوّل: در بیماری که از بلغم خیزد ۸۶
 - فصل دوم: در داروهایی که بلغم ببرد و بکند ۸۷
 - فصل سوم: در بیماری‌هایی که از غلبه‌ی خون خیزد ۸۸
 - فصل چهارم: در داروهایی که خون را بنشانند و دفع کند ۸۸
 - فصل پنجم: در بیماری که از غلبه‌ی صفرا خیزد ۸۹
 - فصل ششم: در داروهایی که صفرا را بنشانند و دفع کند ۸۹
 - فصل هفتم: در بیماری که از غلبه‌ی سودا خیزد ۹۰
 - فصل هشتم: در داروهایی که سودا را ببرد و دفع کند ۹۰
 - باب سوم: در معرفت طبایع بوهای خوش [عطرها] و منفعت آن ۹۰
 - باب چهارم: در معرفت میوه‌ها و حبوبات و بقولات و طبایع آن ۹۲
 - باب پنجم: در صفت اشربه و ریاحین و ادویه‌ی مفرده ۹۶
 - باب ششم: در معرفت معجون‌ها و گوارش‌ها و منفعت آن ۹۸
 - باب هفتم: در معرفت مرهم‌ها و منفعت آن ۱۰۰
 - باب هشتم: در معرفت حب‌هایی که مسهل باشد ۱۰۲
 - باب نهم: در معرفت مجامعت و نفع و ضرر آن ۱۰۳

- باب دهم: در معرفت منافع طیور و غیر آن ۱۰۴
- تعلیقات ۱۰۹
- فهرست اعلام (اشخاص، کتابها) ۱۲۹
- فهرست آیات ۱۳۰
- فهرست اشعار ۱۳۰
- فهرست عبارات عربی نسخه ۱۳۰
- فهرست ادویه (گیاهی، معدنی، حیوانی)، اصطلاحات طبّی و نام بیماریها ۱۳۱

❖ فرهنگ زبدة البیان

- اختصارات فرهنگ زبدة البیان ۱۳۷
- اصطلاحات طبّی و نام بیماریها ۱۳۹
- نام داروها و خوردنیها ۱۴۹
- نام جانوران ۲۰۷
- فهرست منابع مقدّمه، تعلیقات و فرهنگ زبدة البیان ۲۱۵

پیش‌گفتار:

ای خدای رازدان خوش سخن
عیب کار نیک را منما به ما
یاد ده ما را سخن‌های دقیق
هم دعا از تو اجابت هم ز تو
گر خطا گفتیم اصلاحش تو کن
کیمیای داری که تبدیلتش کنی
این چنین مینا گری‌ها کار تست
آب را و خاک را بر هم زدی

عیب کار بد ز ما پنهان مکن
تا نگردیم از روش سرد و هبا
که ترا رحم آورد آن ای رفیق
ایمنی از تو مهابت هم ز تو
مصلحی تو، ای تو سلطان سخن
گر چه جوی خون بود نیلتش کنی
این چنین اکسیرها اسرار تست
ز آب و گل نقش تن آدم زدی

(مثنوی: دفتر دوم و چهارم)

با عرض سپاس و ستایش به آستان کبریایی پروردگار مهربان و درود بی‌کران بر رحمت
عالمیان، خاتم پیامبران حضرت محمد مصطفی (ص) و خاندان پاکش.

تعریف مسأله:

یکی از ضروری‌ترین حوزه‌های کار و تحقیق دانشجویان زبان و ادبیات فارسی تصحیح و
احیای نسخ خطی به عنوان میراث ایران و اسلام است. با وجود تصحیح و نشر بسیاری از این
متون کم نیستند آثاری که هنوز مخموم الذکر و گمنام مانده‌اند، و یکی از این آثار ارزشمند
نسخه‌ی طبّی « زبده‌البیان فی علم الابدان » است.

زبده‌البیان فی علم الابدان رساله‌ی مختصریست، که ابوبکر عبدالله بن احمد بن محمد
اسفرزی آن را از روی ذخیره‌ی خوارزمشاهی و طبّ منصورری رازی در یک مقدمه و ده باب
نوشته، و تاریخ تألیف آن سال ۸۰۶ هـ. ق می‌باشد.

این نسخه‌ی منحصر به فرد در « فهرستواری منزوی »، مجلد پنجم معرفی شده، و در بخش نسخ خطی « بنیاد خاورشناسی » شهر دوشنبه تاجیکستان نگهداری می‌شود.

آنچه در این پایان نامه انجام شده است:

الف. تصحیح نسخه و ارائه‌ی متنی منقح و پیراسته از آن با مراجعه به متون طبّی دیگر که به نوعی نسخه بدل این نسخه‌ی مورد نظر به شمار می‌آیند.

ب. علاوه بر آوردن مقدمه‌ای جامع که مشتمل بر معرفی مؤلف و اثرش بوده، توضیحات و تعلیقات مفید و فرهنگ مفردات طبّی این نسخه نیز ارائه شده است.

ج. مبحث دیگر این پایان‌نامه اختصاص به بررسی تطّور و تکامل تألیفات طبّی فارسی تا قرن هشتم هجری و معرفی این آثار دارد. هم‌چنین تأثیر این منابع عظیم علمی و کلاسیک بر زبان و ادب فارسی بررسی شده است.

سؤالات تحقیق:

۱. رساله‌ی *زبدۃ البیان فی علم الابدان* در بین متون طبّی فارسی چه مرتبه و جایگاهی دارد؟
۲. این رساله‌ی طبّی تلخیصی از *ذخیره‌ی خوارزمشاهی* جرجانی به فارسی و *طبّ منصوروی* رازی به عربی است، آیا مؤلف تا چه حد با این آثار و مؤلفین آن آشنایی داشته، و چقدر به زبان عربی مسلط بوده است؟
۳. با مراجعه و استفاده از کدام آثار می‌شود مقدمه‌ای عالمانه و مستند و تعلیقات مناسب و نیز فرهنگ مفردات طبّی برای این رساله فراهم آورد و به جایگاه علمی، شرح حال و دیگر آثار مؤلف این نسخه دست یافت؟
۴. آیا آثار مرتبط و ملهم از آنها - در تألیف این نسخه - چقدر در تصحیح متن مفید واقع می‌شوند؟

۵. از میان متون علمی مثنوی، متون طبّی چه تأثیری بر زبان و ادبیات فارسی گذاشته‌اند؟
۶. اطّبا با نگاشتن آثار خود و ضبط اصطلاحات طبّی فارسی در زنده نگه‌داشتن زبان پارسی چقدر تأثیرگذار بوده‌اند؟
۷. در کدام دوره از ادوار نثر فارسی تا قرن هشتم، بیش‌ترین متون طبّی تألیف شده است؟
۸. کیفیت و میزان تغییر و تحوّل متون طبّی نثر فارسی از اولین اثری که به این زبان نوشته شده تا قرن هشتم چگونه بوده است؟

سابقه‌ی تحقیق و تازگی موضوع:

تاکنون بر روی این نسخه‌ی منحصر به فرد هیچ‌گونه فعالیت اعمّ از : تصحیح، تحقیق و ارائه‌ی توضیحات و تعلیقات مفید و نیز تدوین فرهنگ مفردات طبّی آن صورت نگرفته، و این نسخه‌ی خطّی نفیس، قابلیت و ظرفیت تحقیق و پژوهش بسیار دارد.

در خصوص مبحث دیگر این پایان‌نامه نیز که تحقیق در باره‌ی تطوّر و تکامل متون طبّی فارسی و معرفی این آثار و هم‌چنین بیان ویژگی‌های آنهاست، تاکنون تحقیق جامع و کاملی انجام نشده، و متون طبّی در کتاب‌های تاریخ پزشکی و تاریخ ادبیات به طور پراکنده معرفی شده است. البتّه در این پایان‌نامه قبل از پرداختن به این موضوع نگاهی اجمالی بر تاریخ طبّ ایرانی - اسلامی نیز شده است.

ضرورت انجام تحقیق:

ضرورت تصحیح و چاپ نسخ خطّی به ویژه نسخه‌های فارسی، به عنوان میراث ملی و اسلامی بر همگان آشکار است و به یقین رسالت این کار خطیر، بیش از همه متوجّه اساتید ارجمند و دانشجویان زبان و ادبیات فارسی است.

تصحیح و چاپ رساله‌ی *زبدة البیان فی علم الابدان* که علاوه بر اهمیت موضوع - به یقین مخاطب عام و خاص خواهد داشت - از فواید سبکی، ادبی، زبان شناختی و ویژگی‌های رسم‌الخط نیز برخوردار است، امری ضروری و صواب به نظر می‌رسد.

هم‌چنین تحقیق و پژوهش در باره‌ی متون طبّی فارسی به عنوان اسناد علمی و کلاسیک در تاریخ زبان و ادبیات فارسی از اهمیتی ویژه برخوردار بوده، و آشنایی با تاریخ طبّ ایران و آثار طبّی به جا مانده از طبیبان بزرگ این سرزمین برای مخاطبان این نسخه‌ی طبّی نیز مفید است.

فرضیه‌ها:

نسخه‌ی قدیمی *زبدة البیان فی علم الابدان* در بین متون طبّی به ویژه در میان زبده‌های این آثار از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

تعیین جایگاه علمی مؤلف این رساله و مؤلفین کتاب‌هایی که این نسخه از روی آن‌ها تلخیص شده، ضروری به نظر می‌رسد.

نوشتن یک مقدمه‌ی علمی، توضیحات و تعلیقات مناسب و تهیه‌ی فرهنگ مفردات طبّی برای مطالعه و بهره‌گیری بهینه‌ی مخاطبان از این رساله‌ی طبّی امری لازم و ضروری است.

این رساله علاوه بر اهمیت موضوعی از نظر مختصات سبکی، ادبی، و زبان شناختی و ویژگی‌های رسم‌الخط نیز حائز اهمیت بوده، و تحقیق در باره‌ی این موضوع سزاوار توجه است.

از میان آثار منثور فارسی، متون طبّی - به ویژه پس از تألیف آثار فارسی *سید اسماعیل جرجانی* - تأثیر شگرفی در احیا و ماندگاری زبان فارسی داشته، و از طریق ضبط بسیاری از اصطلاحات طبّی فارسی، خدمت بزرگی به زبان و ادبیات فارسی شده است. این مطلب نشانگر این است که، اولاً زبان فارسی ظرفیت تألیف مفصل‌ترین کتاب‌های ارزشمند در علم پزشکی را داشته، و هم‌چنین اطّیابی که این آثار را نوشته‌اند، ادیبانی برجسته و زبان شناس بوده‌اند.

اکثر متون طبّی فارسی نثر کلاسیک، پیراسته و دور از تکلف و تصنع داشته، که به یقین در بین آثار فارسی اهمیت و اعتبار ویژه دارند و درخور تحقیق و بررسی دقیقی هستند.

هدف‌ها:

تصحیح و چاپ نسخه‌ی پزشکی *زبده‌البیان اسفرزی* با متنی منقح و پاکیزه به عنوان اثری منحصر به فرد و قدیمی، که از اهمیت موضوعی، سبکی، ادبی و زبانی برخوردار است.

مخاطبان این رساله‌ی پزشکی با تاریخ طبّ ایرانی اسلامی و متون طبّی فارسی تا قرن هشتم - تاریخ تألیف این رساله - آشنا شده، و با همراه داشتن اطلاعاتی هر چند اندک در این باره، به مطالعه‌ی این اثر طبّی بپردازند.

کاربردهای این پایان‌نامه:

متن این رساله‌ی علمی و کلاسیک، نثری پیراسته و دور از تکلف دارد، و به یقین از لحاظ سبک نگارش و ویژگی‌های زبانی و رسم‌الخط برای محققان و زبان‌شناسان حائز اهمیت است. به خصوص که تحقیق گسترده‌ای در باره‌ی تحوّل و تطوّر متون طبّی فارسی نیز در این پژوهش صورت می‌گیرد.

این رساله‌ی مختصر اما تا حدودی جامع مباحث پزشکی به یقین بعد از تصحیح و چاپ و نیز به دلیل تدوین فرهنگ مفردات طبّی، که ضمیمه‌ی این نسخه‌ی طبّی نموده‌ایم، مقبولیت عام نیز می‌یابد.

روش انجام تحقیق و گردآوری اطلاعات:

کتابخانه‌ای - نخست مراجعه و دست‌یابی به متون نثر طبّی فارسی تا قرن هشتم و هم‌چنین آثار تاریخی (تاریخ پزشکی و غیره)، تذکره‌ها، لغت‌نامه‌ها و دائرة المعارف‌ها و سایت‌های اینترنتی و ... که هر کدام به گونه‌ای با این پژوهش مربوط بوده، و در تصحیح متن

نسخه و ارائه‌ی مطالب این پایان‌نامه، مورد نیاز بوده است. دوم مرحله‌ی یادداشت‌برداری از مطالب، اسناد و شواهد برای مطالعه و استناد به آن‌ها در این رساله انجام شده است.

هم‌چنین بهره‌مندی از نظرات صائب صاحب نظران ارجمند، به ویژه جناب آقای دکتر حسن تاج‌بخش (استاد ممتاز دانشگاه تهران) و اساتید فرهیخته و معزز دانشکده‌ی ادبیات دانشگاه فردوسی و هم‌چنین کارشناسان محترم بخش مخطوطات کتابخانه‌ی مرکزی آستان‌قدس رضوی (ع) که این جانب منت‌دار و سپاس‌گزار مساعدت‌های بی‌دریغ ایشان هستم.

روش کار:

لازم به ذکر است مقدمه‌ای که بر رساله‌ی *زبدة البیان فی علم الابدان* نگاشته‌ایم، شامل چهار بخش است. در بخش اول آن نگاهی اجمالی به تاریخ طب ایران شده، و در بخش دوم تطوّر و تکامل تألیفات و تصنیفات طب ایرانی - اسلامی بررسی شده، و نیز نکاتی در باره‌ی «حکمت و طب» و «زبده نویسی در طب» مطرح شده است. در بخش سوم به معرفی برخی متون طبّی فارسی یا عربی که به فارسی ترجمه شده، و برخی آثار غیر پزشکی که فصلی را نیز در موضوع طب نوشته‌اند، پرداخته‌ایم و هم‌چنین فهرست برخی نسخ خطّی طبّی تا قرن هشتم که تاکنون استنساخ نشده، تهیه شده است. مباحثی که در بخش چهارم این مقدمه مطرح شده، در خصوص معرفی نسخه‌ی خطّی *زبدة البیان فی علم الابدان* می‌باشد. یادآوری چند نکته در باره‌ی روش تصحیح و استنساخ این نسخه نیز لازم به ذکر است:

۱- این نسخه خطّی نسخه‌ی دیگری ندارد به ناچار برای خواندن متن و ارائه‌ی صورتی صحیح از آن، متوسّل به متون طبّی قبل یا بعد از آن شده‌ایم. یعنی در وصف بیماری‌ها و درمان آن‌ها و ذکر خواصّ ادویه‌ی مفرده و مرکّبه (قربادین) به کتاب‌هایی چون (الابنیه، الصّیدنه، تقویم الصّحّه، قانون، ذخیره‌ی خوارزمشاهی، الاغراض الطّیبیه، و ...) مراجعه نموده، و هر قسمت که ناخوانا و مبهم بوده، تصحیح و کامل شده است.

۲- متن این نسخه‌ی قدیمی با وجود داشتن نثر علمی، ساده و روان، اما سبک، زبان و رسم الخطّ ویژه‌ی زمان خود را دارد، که سعی شده تا حدّ امکان در متن تصرّف نکرده، و متن به همان صورت اصلی استنساخ شود. اما تغییرات مختصری جهت سهولت مطالعه و بهره‌مندی هر چه بیشتر از مطالب مفید کتاب صورت گرفته است. از جمله:

- فصل و وصل کلمات. وصل آن‌ها مانند: آب کامه ← آبکامه. فصل آن‌ها مانند: آنک ← آن که، علّتها ← علّت‌ها.

- به کار بردن « ی » میانجی به جای همزه « ء » مانند: مزهء دهان ← مزه‌ی دهان، اندامهء انسان ← اندام‌های انسان.

- اثبات همزه در اوّل کلمه مثل: درین ← در این، ازیشان ← از ایشان.

- به کار بردن شکل فارسی کلمه‌هایی مانند: قوّة ← قوت.

و نیز تصرّفاتی از قبیل نقطه‌گذاری حروف، و گذاشتن علایم « مد » و علایم نگارشی (نقطه، ویرگول و ...) که امری ضروری بوده، انجام شده است .

۳ - در این نسخه چند غلط املائی نیز وجود دارد، که صورت صحیح آن را در متن جایگزین کرده، و صورت غلط آن را در پاورقی نوشته‌ایم.

۴ - مطالبی که مربوط به قرائت صحیح و آسان متن بوده، در « پاورقی » نگاشته شده از جمله: ترجمه‌ی آیات و عبارات عربی و معنی کلمه یا عبارتی که مشکل بوده است. هم‌چنین موارد مربوط به تصحیح متن، که با مراجعه به کتاب‌های طبّی دیگر عبارات ناخوانا و مبهم متن روشن و کامل شده است. اما مواردی که توضیح بیشتری نیاز داشته است، هر مورد را در متن با علامت ستاره مشخص نموده، و توضیح آن‌ها را با ذکر شماره‌ی صفحه و سطر در بخش « تعلیقات » آورده‌ایم.

در باره‌ی گردآوری فرهنگ زبده‌البیان:

نگاشتن یک واژه‌نامه‌ی طبّی برای این نسخه امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر بود، زیرا نام بیماری‌ها، اصطلاحات طبّی، ادویه (مفرد و مرکب) و ... که در آن ذکر شده، بسیار مختصر است، و مخاطب به دنبال شناخت بیشتری از آن بیماری‌ها و یا خواصّ ادویه و مقدار خوراک و یا بدل آن‌ها خواهد بود. « فرهنگ زبده‌البیان » در سه بخش با عناوین (اصطلاحات طبّی و نام بیماری‌ها، نام داروها و خوردنی‌ها، نام جانوران) تدوین شده است.

تدوین این کار دشوار و زمان‌بر با بررسی و انتخاب منابع برتر و اصلی طبّ سنتّی صورت گرفته است. گاه خواصّ یک ادویه از دو یا سه منبع ذکر شده، تا مکملّ هم باشند و به نظر می‌رسد بدون تهیّهی این فرهنگ مفردات طبّی، بهره‌مندی بهینه از متن زبده و مختصر رساله‌ی زبده‌البیان فی علم الابدان میسر نبود.

سخن آخر این که، این نسخه‌ی خطّی کوچک علی‌رغم کار و تحقیق فراوانی که پیرامون آن انجام شده، هنوز جای کار و تحقیق دارد، و تا زمان چاپ آن تحقیق و پژوهش در باره‌ی این اثر ادامه خواهد داشت. کار تصحیح و ارائه‌ی تعلیقات و نگارش مقدمه‌ای مبسوط بر متن این نسخه و هم‌چنین تهیّهی فرهنگ زبده‌البیان نتیجه‌ی کار و فعالیت مستمر این جانب در حدود دو سال می‌باشد، که امیدوارم این سعی ناچیز مورد قبول درگاه حق تعالی قرار گیرد، و من رضایت خاطر اساتید گرانقدر و معزز خود را فراهم کرده باشم و بتوانم این نسخه‌ی منحصر به فرد و قدیمی را به نحو احسن آماده‌ی چاپ نمایم، تا در اختیار مخاطبان قرار گیرد.

پای ملخی نزد سلیمان بردن عیب است ولیکن هنر است از موری

مِنَ اللَّهِ التَّوْفِيقَ وَ عَلَيْهِ التَّكْلَانِ

فاطمه کریمی

شهریور ماه ۱۳۸۹

میراث مکتوب

برآمد ز نای نیاکان خروش رسید از میان قرونم به گوش
که تنها تو را خاک ننهاده ایم تو را گنج های گران داده ایم
نه تنها وطن آب و خاکست و بس نگوید چنین گفته را هیچکس
گر این خطّه « ایران » از آغاز بود به فرهنگ و میراث ممتاز بود
و گر خاک آن برتر از گوهر است بود زانکه خاکش گهر پرور است
از این مرده ریگ آنچه مطلوب ماست یقین دان که میراث مکتوب ماست

نهادند بهر تو چون یادگار

تو هم با پژوهش به بعدی سپار

سید علی موسوی گرمارودی